

Сергію ДЕНИСЮК

кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української мови, літератури та культури,
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського», м. Київ

ORCID: 0000-0002-2134-254X

Email: sdenchik@gmail.com

ІДЕЙНІ ЗАСАДИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ У ПРАЦЯХ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА

Анотація. У статті досліджується внесок видатного українського вченого Юрія Шевельова у осмислення ідейних передумов російської імперської політики та її основних проявів по відношенню до України. Стверджується, що ця проблематика присутня у багатьох працях науковця і має важливе значення для розуміння його історіософської та культурологічної концепцій.

Зазначається, що Ю. Шевельов категорично заперечував спрощений поверховий підхід до трактування окремих аспектів російської історії, зокрема щодо ролі фінно-угорського начала у етногенезі росіян. У низці своїх праць дослідник вказував на особливе значення візантійських традицій державного і суспільного життя у формуванні засад російської імперської політики. Ю. Шевельов доводив, що всевладдя держави і безправність окремої людини стали визначальними сутнісними ознаками існування російської колоніальної імперії. Свої загарбницькі цілі держава уміло камуфлювала інтересами усього народу, що стало підставою для інтелектуальних маніпуляцій та спекуляцій. Дослідник показує як спотворене розуміння народу укорінюється у середовищі російської інтелігенції, доводить, що гіпертрофована ідеалізація народу не має нічого спільного з його справжньою сутністю. Ю. Шевельов продемонстрував це на прикладі творчості всесвітньо відомого російського письменника О. Солженіцина, який не зміг перебороти імперські комплекси у ставленні до колонізованих народів Радянського Союзу.

У статті вказується на акцентуванні Ю. Шевельовим спадкоємності між Російською імперією і комуністичним СРСР, який дослідник розцінював як нову форму російського шовінізму. У деяких питаннях радянська влада навіть перевершила своїх попередників. Зокрема, як видатний мовознавець Ю. Шевельов аргументовано стверджує, що саме радянською новацією стало втручання у внутрішні закони української мови, до чого не вдавалась навіть царська адміністрація у дореволюційній Росії.

Серед негативних наслідків російського імперського панування для української нації Ю. Шевельов особливо виділяв появу комплексу провінційності, рабської психології, орієнтації на зовнішню силу. Постійна боротьба з провінційністю у всіх її виявах стала наскрізною у творчій діяльності вченого.

Наголошуються, що у своїх працях Ю. Шевельов розглядав Російську державу як колоніальну імперію, а стосунки між Україною і Росією - як колонії та метрополії, що перебувають у стані великої і досі незавершеної війни.

Ключові слова: російсько-українські взаємини, імперська політика, провінційність, війна.

Serhiy DENYSIUK

Ph.D., Associate Professor,
Department of the Ukrainian language, literature and culture,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

IDEOLOGICAL FOUNDATIONS OF RUSSIAN IMPERIAL POLICY IN THE WRITINGS OF YURY SHEVELOV

Annotation. The article examines the contribution of outstanding Ukrainian scientist Yury Shevelov about understanding of ideological prerequisites of Russian imperial policy and its basic manifestation in relation to Ukraine. It's asserted that this problem is present in different works of the scientist and is important for understanding his historiosophical and cultural concepts.

It is noted that Yury Shevelov categorically denied a simplified a superficial approach of certain aspects of Russian history, in particular the role of Finno-Hungarian origin in the ethnogenesis of Russians. In a number of his works the researcher pointed out the special importance of Byzantine traditions of state and social life in formation of

foundations of Russian imperial policy. Yury Shevelov argued that the omnipotence of the state and the lawlessness of an individual became the defining essential features of the existence of the Russian colonial empire. The state skillfully camouflaged its aggressive goals with the interests of the entire nation, which became the basic for intellectual manipulation and speculation. The researcher shows how a distorted understanding of the people takes root in the environment of the Russian intelligentsia, proves that the hypertrophied idealization of the people has nothing to do with its true essence. Yury Shevelov demonstrated this on the example of the work of the world-famous Oleksandr Solzhenitsyn, who was unable to overcome imperial complexes in their attitude towards the colonized nations of the Soviet Union.

The article points out Yury Shevelov's emphasis on the continuity between the Russian Empire and the communist USSR, which the researcher regarded as a new form of Russian chauvinism. In some issues the Soviet government even surpassed its predecessors. In particular, as the outstanding linguist Yury Shevelov argued, it was the Soviet innovation that became the intervention in the internal laws of the Ukrainian language, which even the tsarist administration in pre-revolutionary Russia did not resort to.

Among the negative consequences of the Russian imperial rule for Ukrainian nation Yury Shevelov particularly singled out the emergence of a complex of provincialism, slave psychology, and orientation towards external power. The constant struggle with provincialism in all its forms became pervasive in the scientist's creative activity.

It is emphasized that in his writings Yury Shevelov considered the Russian state as a colonial empire, and the relations between Ukraine and Russia as colonies and metropolises, which are in a state of a great and still unfinished war.

Keywords: Russian-Ukrainian relations, imperial policy, provincialism, war.

Постановка проблеми. Трагічні події, які нині переживає українська нація, як ніколи актуалізують проблему сутності та історії російської імперської політики, витоків агресивного колоніалізму по відношенню до інших народів. Серйозні розробки цих питань знаходимо у працях українознавців діаспори, доробок яких поки залишається мало вивченим у материковій Україні. Тривалий час саме у еміграційному науковому середовищі існували відносно сприятливі умови для розгляду тих питань, які були закриті для дослідників з радянської України. «Українознавці в еміграції намагалися охопити всі сфери українського буття, проникнути не тільки в минувшину, а й осмислити новітні явища, спрогнозувати перспективи національного розвитку» [4, с. 328]. Сказане повною мірою стосується і спадщини знаного у світі вченого-українознавця Юрія Шевельова. На сьогодні зроблено немало у справі повернення, публікації його поважного доробку та дослідження основних напрямків багатогранної творчої діяльності вченого. Водночас меншою мірою залучалися до наукової обсервації студії Ю. Шевельова, у яких представлено його бачення історії та сучасності Росії, його оцінки широкого спектру україно-російських відносин. Переконані, що дослідження цих аспектів творчості науковця сприятиме сучасним ученим у осмисленні причин та перебігу російсько-української війни та виробленні оптимальної стратегії взаємодії з північно-східним сусідом.

Аналіз наукових публікацій. Окремі аспекти заявленої нами проблеми порушувались у працях сучасних дослідників [2; 4; 5; 6; 7]. Цінний фактичний матеріал для нашої роботи знаходимо у мемуарах Ю. Шевельова, Г. Костюка, У. Самчука. Водночас слід наголосити на тому, що на сьогодні ще не створено окремої наукової праці, присвяченої з'ясуванню поглядів Ю. Шевельова на роль і місце російського фактора в історії України. Отже, можемо

стверджувати, що порушена нами тема ще не отримала належного висвітлення у науковому дискурсі.

Метою статті є аналіз бачення Ю. Шевельовим сутності та ідейних засад російської імперської політики по відношенню до України, його розуміння особливостей російської ментальності та культури на матеріалі наукових та публіцистичних робіт дослідника.

Виклад основного матеріалу. У низці своїх праць різного характеру Ю. Шевельов роздумував над стосунками України і Росії, які значною мірою визначили долю української нації. Своєрідним прологом до шевельовського росієзнавства можна вважати слова з історіософської праці «Над озером. Баварія» (1949), які сьогодні набули особливої актуальності: «Ми в стані війни з Росією. Це незаперечний факт, і від наслідків війни залежить наше бути чи не бути. І Росії, зрештою, теж. Здавалось би: треба вивчати ворога, треба знайти у нього свою п'яту колону, своїх квіслінгів... А ми проголошуємо всіх росіян виродками і ставимо перед собою суцільну стіну» [11, с. 128]. Такий підхід Ю. Шевельов вважав ще одним проявом провінціалізму, оголошеним ним одним з найбільших ворогів України. «Три страшні вороги українського відродження – Москва, український провінціалізм і комплекс Колубеївщини – живуть і сьогодні» [11, с. 70]. Як приклад провінційності у підході до осмислення російської історії, науковець наводить поширене і досі акцентування на ролі фінно-угорського чинника в етногенезі росіян у негативному ключі. «Один з «нищівних» ударів по росіянах: вони втратили слов'янську чистоту (щоб не сказати: чистоту слов'янської крові), помішалися з фінами. Милий Боже, цей удар б'є не по росіянах, а прямо по нас» [11, с. 128]. Ю. Шевельов неодноразово наголошував на самотності фінського народу, його мови і культури, захоплено відгукувався про стійкість

фінів під час Зимової війни 1939-1940 рр. «Чи поведився за останні роки який-небудь народ героїчніше від фінів? Прийняти бій з Росією і фактично завдати їй поразки (1940) – для тримільйонного народу – чи це мало? Воїстину вчитися нам і вчитися у фінів. І фіни мріють про велику Фінляндію – від Балтики поза Урал, про відродження і влучення в свою орбіту карелів, комі, мордві і всіх тих галузок фінського племені, яких розвиток штучно спинила Москва. А ми переймаємо від Москви зневагу до цих племен і думаємо, що цим воюємо з Москвою» [11, с. 129].

Дослідник виступав категорично проти будь-якого національного замилювання, культивування штучної міфотворчості, зверхнього ставлення до інших націй. «Зневагу до монголів, семітів і фінів ми позичили з Москви. Наївну теорію нашої історичної ролі як заборони Європи від Сходу ми позичили в Варшаві. В Польщі вона мала тень рації, бо Польща – найсхідніша католицька країна. (Але тільки тень!) Поза тим і вона смішна... Провінційна національна пиха завжди смішна. Її наслідки – тільки катастрофи. Чи треба перегортати сторінки історії Польщі?» [11, с. 129].

Унікальне розташування українських земель на межі європейської та азійської цивілізацій зумовили низку особливостей національної ментальності і духовної культури, яка за наявності «європейських джерел у своїй крові» також вбирала зовнішні впливи. Зокрема, на ній виразно позначився орієнтальний вплив, який, на думку Ю. Шевельова, потребує більш глибокого та всебічного наукового осмислення. Рубіжність України стала не лише випробуванням для нації, а й дала можливість для ствердження себе у світі. «Але шанс України якраз у тому, що вона при битій дорозі. Що вона і Європа і Азія. Наша культура вбирала елементи з обох сторін світу. Було багато орієнтальних впливів і зв'язків. Їх треба виділити, вивчити, випнути. Трипілля і Іран. Візантійське зацпелення теж було східне... «Слово о полку Ігоревім» зв'язане не тільки з нормандськими сагами і піснею про Роланда. Воно зв'язане з Біблією і епосами Сходу. Злочин Росії не тільки в тому, що вона відірвала нас від Європи. Вона відірвала нас і від Сходу. Вона виховувала не тільки єврофобство, а і зневагу до сходу» [11, с. 130].

До проблеми візантійських впливів на українську і російську історію та культуру Ю. Шевельов буде ще не один раз звертатись у своїх працях. Характерною у цьому зв'язку є робота «На берегах хроніки поточних подій» (1989), яку можна вважати як підсумкову у розгляді дослідником цих питань. Саме у ній учений більш детально розглядає усадковані Російською імперією від Візантії традиції державного устрою та суспільного життя. У візантійській традиції самодержець – втілення Бога на престолі: «Вони обидва таємні, незбагненні, всемогутні, надлюдські. Різниця тільки та, що Бог у цій традиції не має суперників, а самодержавець кожночасно може стати жертвою палацового перевороту. Це знає кожний, але що ж з

того – про це ніхто не говорить. Сьогоднішній самодержець – його треба вважати за самодержця навіки. А якщо завтра його таємниче повалить – буде інший, і цей теж буде навіки» [11, с. 339]. Примусово-добровільна загальносуспільна брехня бачиться Ю. Шевельовим невід'ємним складником візантійщини, яка міцно укоренилась у російському житті. «Кількість і жорстокість палацових переворотів у Візантії рекордова, але Російська імперія, добрий учень і наслідувач, не так уже дуже пасе задніх. Синовбивці, батьковбивці – всі вони побували на російському престолі, а що вже казати про фаворитів і виконавців монаршої волі, що так само в крутежі коловладдя виринали й зникали, боги на час, раби на віки вічні, перед своїм піднесенням, після свого падіння і, зрештою, в період свого блиску й влади» [11, с. 340]. Дослідник наголошує на панівній у візантійській традиції засаді превентивної кари людини. Щоб бути покараною, людина зовсім не повинна здійснити якийсь злочин. «Вона відповідає не тільки за минуле, вона відповідає за майбутнє. А що як вона завтра вчинить щось проти держави?» [11, с. 340]. Абсолютне безправ'я і безвладдя звичайної людини перед державою, яка є верховним арбітром і суддею, становить, за Ю. Шевельовим, сутність Візантії Середньовіччя і її спадкоємиці – Російської колоніальної імперії. «Права немає, усе не моє. Я не свій. Можу бути сьогодні цар, але все одно – я раб, і скинення з царської величі не від мене залежить. Людина – пішак, його переставляє чи нищить потужна рука держави. Держави. ДЕРЖАВИ» [11, с. 342].

Ю. Шевельов підкреслює всеохопне, тотальне проникнення візантійщини у всі сфери суспільного життя, а найбільш згубно цей вплив позначився на внутрішньому світові кожної окремої людини. «Може, легше змагатися навіть віч-на-віч з державою візантійського кшталту, її підступною й безжальною машиною, ніж із тим мороком, який вона плекає і який міцніше від ланцюгів обплутує душу. Індивід, навіть якщо він спроможеться на внутрішнє визволення, тут може існувати тільки в запіллі, в безвихідній самоті. А заміна держави на іншу, але знов «візантійську» не виводить народ з летаргії, зціпеніння, мертвого сну до активного життя й польоту» [11, с. 347].

Свої загарбницькі, експансіоністські цілі російська імперська держава намагається приховати за ширмою інтересів народу. Гіпертрофована, всевладна держава, що контролює усі прояви життя включно з душею людини, «ця держава в своєму словесно-пропагандивному оформленні не наважується виступити як мета в собі (або робить це тільки в виняткових обставинах)... Існування держави борониться тим, що воно в інтересах народу, найкричущі, найдикіші її заходи робляться в ім'я народу» [11, с. 348]. У свої роботах Ю. Шевельов часто вказував на багатозначність самого поняття «народ», називає його семантично медузоподібним, логічно неокресленим і драглистим. Адже під ним можна розуміти і націю, і простолюд, і населення в

цілому. Така особливість цього слова дозволяє вправному демагогові непомітно підмінити одне значення іншим. «...Слово це ніби спеціально утворене, а справді склалося в конкретних обставинах історії Сходу Європи з його тиранією самодержавців і темнотою «держаних», – утворене чи втворилося, щоб уможливити непорозуміння й нерозуміння, пересуви значення, перестриби в значенні. Що значить – антинародний твір? Антинародний вчинок? Чи ворог народу – це просто ворог держави, чи це той, хто шкодить простолюдів?» [11, с. 348]. І далі: «Постійно переходячи через семантичні метаморфози, поняття народу розмивається, стає засобом пригнічення, приборкання, підпорядкування кожного окремого індивіда. «Народ» ставав матеріалом для маніпуляцій, розумових під пером борзописців і поліційних у чорних воронах і ешелонах у Заполяр'я. Абстрактним було поняття держави, а ще абстрактнішим стало поняття народу» [11, с. 349]. Таке викривлене розуміння народу проникло навіть у середовище російської інтелігенції, яка була критично і навіть вороже налаштована по відношенню до влади та суспільного ладу. Дослідник продемонстрував цей процес на прикладі творчості добре відомого у світі російського письменника, лауреата Нобелівської премії з літератури Олександра Солженіцина. Ю. Шевельов у своїй статті «Пороги і заборіжжя» (1977) вказує на бар'єри, які не зміг подолати найвідоміший письменник російської еміграції. І серед цих бар'єрів, названих критиком порогами, на чільному місці знаходиться поріг «народу». Ю. Шевельов вкотре зазначає двозначність цього слова, зміст якого за необхідності можна довільно звужувати або розширювати, залучивши чи виключивши з нього певні суспільні прошарки. О. Солженіцин, на переконання дослідника, знаходиться у полоні цього комплексу, де відірваність від реального народу компенсується піднесенням в ідеал народу абстрактного. «Довільний, алогічний знак рівності ставиться між поняттям «народ» і Росія. Можна б сказати, – хоч сам Солженіцин цього не каже, – святий народ і свята Росія. О, критичних, нищівно-критичних висловлювань про минуле й сучасне Росії не бракує в Солженіцина... Але це в Солженіцина та Росія, що не є народ. Або той народ, що не є Росія» [9, с. 1082]. Ю. Шевельов акцентує на глибинних, навіть неусвідомлених для людини імперських комплексах у О. Солженіцина, які виявляють себе у окремих зворотах, недомовленостях і замовчуваннях. На переконання Ю. Шевельова, досить виразно істинне ставлення російського письменника до народу проявляється у його відношенні до поневолених націй Радянського Союзу. На численних прикладах з творів О. Солженіцина дослідник демонструє як проявляються ідеї, що вірою і правдою служили імперії. Зокрема, Ю. Шевельов виявив, що система образів найвідомішої книги О. Солженіцина «Архіпелаг ГУЛАГ» побудована таким чином, що у читача складається стійке враження, що головний

контингент сталінських таборів складала саме росіяни. Для цього читача «Архіпелаг» був винятково книгою про загибель російської інтелігенції і страждання російського народу. «Звісно, дуже не легко росіянинові, чиє виховання, ціла духовна атмосфера сторіччями будувалися на колоніалізмі, позбутися цих упереджень, навіть при наявності максимуму доброї волі. Цей поріг найвищий, і, щоб через нього переможно переступити або бодай переметнутися, треба зусилля майже надлюдського. Але без цього зусилля найщиріша суб'єктивна правда не може стати об'єктивною повною правдою» [9, с. 1086].

У своїх працях Ю. Шевельов постійно підкреслював спадкоємність між колоніальними за своєю природою Російською імперією і Радянським Союзом. На думку дослідника, безправ'я людини і традиції візантійщини, що були сутністю «московських Іванів і Романових, втілювалося згодом в організаційну систему есересерної імперії Леніна й Сталіна... Міняються рамки, не суть» [11, с. 342]. Ю. Шевельов розглядав радянський лад як форму російського шовінізму, а будь-які поступки українцям у національному питанні пояснював виключно тактичними міркуваннями більшовицької верхівки. Зокрема, відому політику українізації у 20-х рр. ХХ ст., що активно проводилась комуністичним керівництвом, Ю. Шевельов розглядав як насамперед наслідок внутрішньо партійних і міжнародних подій. «Українізація не була рухом українців проти Москви, а, великою мірою, подальшим закрутом кремлівської політики» [8, с. 147]. Відповідно суперечливими були і наслідки такої політики. З одного боку, більше людей опанували українську мову, ознайомились з українською літературою й культурою, дехто навіть почав розмовляти по-українському. На вулицях великих міст залунала частіше українська мова, хоч вона не змогла замінити російську як засіб спілкування. «З другого боку, притаманний політиці елемент примусовості й штучності збуджував почуття ворожості до української мови» [8, с. 158].

У деяких питаннях комуністична влада навіть перевершила своїх попередників. Як видатний мовознавець Ю. Шевельов аргументовано довів, що саме радянським винаходом стало втручання у внутрішні закони мови, до чого не вдавалась навіть царська адміністрація у дореволюційній Росії. Поряд із заходами зовнішнього тиску, зокрема нав'язування російської мови через освітню систему, створення умов, за яких без володіння російською зачинаються можливості кар'єрного росту, переселення українців на неукраїнські території за одночасного заселення українських земель представниками панівної нації, радянська система запровадила у цій сфері низку новацій. Ідеться про встановлення контролю над структурою української мови: радянська система «забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови. Таким чином

на радянській Україні конфлікт між українською й російською мовами перенесено з зовнішньої, позамовної сфери в середину самої мови» [8, с. 267].

Ю. Шевельов наводить численні приклади національного пригноблення українців у СРСР у порівнянні з росіянами. «Нам посилаються на спільні страждання. Це правда, що не тільки українців, а й росіян заганяли до колгоспів, навчали співати в тон, перетворювали на яничар проти власного народу, засиляли на каторги Магнітогорськ і Гулагів і виморожували на смерть у снігах Фінляндії, яка чомусь ніяк не хотіла перетворитися на російську колонію. Але російська церква існує, хоч і жалюгідно, а від обох українських на поверхні і сліду нема. Росіяни не вивчають жодної мови своїх колоніальних народів, а українців русифікують з дитинства. Росіяни можуть вільно вживати своєї мови в Росії і в її колоніях, а українці не можуть говорити своєю навіть у власних містах, щоб не викликати негайно провокації або знущання... Росіяни мають свою історію і історичну славу, а в українців історію забрано. Пушкін і Тургенєв виходять повністю, а Шевченко, Франко й Леся Українка цензуровані» [9, с. 728].

Певним підсумком цієї теми можна вважати такі слова Ю. Шевельова: «Ні, від росіян доброї волі ми хочемо тільки повного невтручання в українські справи. У вас держава і мова, і культура – і в нас держава, і мова, і культура. Історія склалася так, що мости між Україною і Росією висаджені в повітря. Це може бути сумний факт, але факт, що його росіяни як група мусять визнати. Тільки після такого визнання можна почати будувати нові мости в атмосфері нового – і перевіреного довір'я» [9, с. 730].

Висновки. Отже, можемо стверджувати, що Юрій Шевельов у низці своїх робіт розглядав ідейні передумови російської імперсько-колоніальної політики та її прояви по відношенню до України. Дослідник наголошував, що у формуванні російської імперської практики особливу роль відіграли візантійські традиції державного і суспільного життя, де визначальними були всевладдя держави і безправність окремої людини. Учений акцентував на спадкоємності між колоніальними за своєю сутністю Російською імперією і СРСР, який трактував як нову форму російського шовінізму. Відповідно стосунки між Україною і Росією Ю. Шевельов розцінював як взаємини між колонією і метрополією, які перебувають у стані перманентної війни.

1. Грабович Г. До історії української літератури (Дослідження, есеї, полеміка) К.: Основи, 1997. 608 с.
2. Дзюба І. Юрій Шерех – літературознавець і культуролог. *Вибрані праці: у 2 кн. Ю. Шевельов*. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Кн. 2. С. 5–32.
3. Костюк Г. Зустрічі і прощання. *Спогади у двох книгах*. К.: Смолоскип, 2008. Кн. 2. 512 с.
4. Красномемська І. Українознавчі студії діаспори (XX ст.). К.: ННДІУ, 2011. 368 с.

5. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. К.: Либідь, 1997. 360 с.
6. Піскун В.М., Ціпко А.В., Шептицька Т.Л. Юрій Шевельов: виклик часу і відповідь науковця: Монографія. К.: «МП Леся», 2010. 174 с.
7. Українська літературна критика XX ст.: Антологія у двох томах. К.: Наукова думка, 2015. Т. 1. 720 с.
8. Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Кн. 1. 583с.
9. Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Кн. 2. 1151 с.
10. Шевельов Ю. Доеміграційне (Публікації 1929-1944 рр.). Харків: Фоліо, 2020. 762 с.
11. Шевельов Ю. З історії незакінченої війни. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 471 с.
12. Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади. Харків – Нью-Йорк: Видання часопису «Березіль». Видавництво М. П. Коць, 2001. Т. 2. 304 с.

References

1. Grabovych G. (1997). *Do istoriyi ukrainskoyi literatury (Doslidzhennya, eseyi, polemika)* [Before history of Ukrainian literature (research, esei, polemic)]. Kyiv: Osnovy, 608 p. (in Ukrainian).
2. Dzubaj I. (2008). *Yuriy Scherekh – literaturoznaveets i kulturolooh* [Yuri Sherekh – literary scholar and culturologist] *Shevelov Y. Vybranipratsi*. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylyanska akademiya». Book 2. Pp. 5–32 (in Ukrainian).
3. Kostyuk G. (2008). *Zustrichi i proshhannya. Spogady u dvoh knyгах* [Meeting and farewell. Memories in the two books]. Kyiv: Smoloskyp. 512 p. (in Ukrainian).
4. Krasnodemska I. (2011). *Ukrainoznavchi studii diaspory (XXst.)* [Ukrainian studies of diaspora (20th century)]. Kyiv: NNDIU. 368 p. (in Ukrainian).
5. Pavlychko S. (1997). *Dyskurs modernizmu v ukrainskij literatury* [The discourse of modernism in the Ukrainian literature]. Kyiv: Lybid. 360p. (in Ukrainian).
6. Piskun V., Tsipko A., Sheptytska T. (2010). *Yuriy Shevelov: vyklyk chasu i Vidpovid naukovtsya* [Yuri Shevelov – challenge of time and response of scientist]. Kyiv: Lesya ltd. 174 p. (in Ukrainian).
7. *Ukrainska literaturna krytyka XX stolittya: Antologiya v dvoh tomah (2015)* [Ukrainian literature critics of the twenties century: anthology in the two books]. Kyiv: Naukova dumka. Book 2. 720 p. (in Ukrainian).
8. Shevelov Y. (2008). *Vybrani praci u 2 knyгах* [Chosen works in 2 books]. Kyiv: Vyd. Dim «Kyievo-Mohylyanska akademiya». Book 1. 583p. (in Ukrainian).
9. Shevelov Y. (2008). *Vybrani praci u 2 knyгах* [Chosen works in 2 books]. Kyiv: Vyd. Dim «Kyievo-Mohylyanska akademiya». Book 2. 1151 p. (in Ukrainian).
10. Shevelov Y. (2020). *Doemihratsiyne (Publikatsii 1929-1944 rr)* [Pre-emigration (Publications 1929-1944 rs)]. Kharkiv: Folio. 762 p. (in Ukrainian).

11. Shevelov Y. (2009). *Z istorii nezakinchenoi vijny* [From the history of the unfinished war]. Kyiv: Vyd.dim «Kyievo-Mohylanska akademiya». 471p. (in Ukrainian).
Kharkiv–New York: Vydannya chasopysu «Berezil».Vydavnyctvo M.P. Kocz. Book 2. 304 p. (in Ukrainian).
12. Shevelov Y. (2001). *Ya – mene – meni... (I dovkruhy). Spohady* [I – me...(around) Memories].